

МУЗИЧНА ОСВІТА В УКРАЇНІ XVI — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТ.: АКУМУЛЯЦІЯ ТРАДИЦІЙНОГО ДОСВІДУ

Проаналізовано акумуляцію традиційного досвіду у сфері музичної освіти України XVI — першої половини XVIII ст. Висвітлено процес розвитку та становлення музичної освіти.

Ключові слова: *антична культура, середньовічний університет, партесний спів, духовна музика, Києво-Могилянська академія, Київський університет, Харківський університет.*

Проанализирована аккумуляция традиционного опыта в сфере музыкального образования Украины XVI — первой половины XVIII ст. Освещен процесс развития и становления музыкального образования.

Ключевые слова: *античная культура, средневековый университет, партесное пение, духовная музыка, Киево-Могилянская академия, Киевский университет, Харьковский университет.*

The accumulation of the traditional experience in the field of musical education in the Ukraine of the XVI-th — the first half of the XVIII-th century is analyzed. The features of the development and establishment of the music education is opened.

Key words: *ancient culture, medieval university, partes singing, sacred music, Kyiv-Mohyla academy, Kyiv university, Kharkiv university.*

Сучасна українська музична освіта естетично й дидактично ґрунтується на засадах гуманізму, цінностях світової духовної культури й невичерпному потенціалі національно-культурних традицій. Система музичної освіти в Україні формувалася протягом декількох століть, характеризуючись сталою духовною традицією. Музична освіта — це невіддільна складова національної духовної культури.

Актуальними нині є дослідження й аналіз традиційного досвіду музичної освіти в Україні. Тому мета статті — розглянути традиції музичної освіти в Україні XVI — першої половини XVIII ст., саме в той час, коли вона набувала свого розвитку.

Історію становлення й розвитку музичної освіти в Україні досліджували вітчизняні мистецтвознавці, музичні діячі, педагоги, культурологи: Д. Антонович, Л. Корній, С. Людкевич, Г. Падалка, Л. Петлій, Л. Масол, О. Рудницька, О. Цвігун, Н. Шреер-Ткаченко, О. Кравчук, В. Іванов, С. Горбенко, Т. Турчин та ін.

Багатівікова історія людства свідчить про його прагнення з'ясувати особливості художньо-естетичного впливу на людську психіку вивчення релігійних культів та обрядових ритуалів, а також виховних методик у музичному навчанні. Музична освіта в кожній культурно-історичній епосі набувала певної концептуальної специфіки,

зважаючи на мету громадського виховання та конкретне суспільне завдання музичної освіти.

Завдяки поширенню християнства в Давній Русі розпочався процес становлення системи професійної музичної освіти. Всесвітня історія музичної освіти пов'язана з грецьким мистецтвом музичної педагогіки, коли в XI — XII стст. грецькі співаки та музиканти передавали місцевій молоді мистецтво співу й інструментальної гри. Українська сучасна культура тісно пов'язана з античним музичним мистецтвом, адже безпосередньою основою української освітньої музичної традиції є саме антична культура як підґрунтя сучасної системи освіти [1, с. 200].

Упровадження християнства на Русі збагатило її духовність шкільною наукою. Духовної музики навчали в церковно-парафіяльних та монастирських школах. Пізніше виникли вчительські семінарії, в яких музичному розвитку майбутніх педагогів приділялася належна увага. Навчання співу й гри на музичних інструментах здійснювалося фактично на засадах класичної мистецької освіти.

У XII–XIII стст. розвиток європейської освіти інтенсифікується. Монастирі, міські собори, парафії заснують свої школи. У світських муніципальних і приватних школах, які виникли пізніше, освіта теж набуває переважно релігійної спрямованості. Поступово шкільна освіта трансформувалася в університетську. У середньовічних університетах єдиний на той час підготовчий, або артистичний, факультет навчав основ семи вільних мистецтв, відомих ще з античних часів: граматики, риторики, діалектики, арифметики, геометрії, музики, астрономії.

Навчальні предмети в середньовічних університетах викладали латиною. І не кожен студент міг опанувати середньовічні науки, тому зі ступенем бакалавра підготовчий факультет закінчувала лише третина студентів, один із шістнадцяти ставав магістром [5, с. 258].

Розвиток музичної освіти на Русі був на декілька століть перерваний татаро-монгольською навалою. Знищення майже всіх найбільших руських міст у другій половині XIII ст. зумовило практичне зупинення активного культурного життя в Давній Русі. Лише в Галицько-Волинському князівстві відбувалося не тільки зберігання, а й примноження й збагачення в XIV — XV стст. надбань української науки та культури. Поступово відроджуючись після руйнування руських міст і поселень, з другої половини XV ст. починають розвиватися освіта й культура з відновленням інститутів, наукових підходів до освіти та виховання, методично-педагогічної освітянської і виховної бази [6].

Доба Середньовіччя значно вплинула на розвиток музичної професійної освіти в усіх європейських країнах. Церковний спів, типовий атрибут середньовічної музичної культури, став характерною складовою музичної освіти в школах різних типів. Це потребувало значної

кількості педагогів-музикантів. Доба Ренесансу та Реформації позначилася виникненням перших учительських семінарій, де викладачі музики приділяли значну увагу музичному розвитку своїх майбутніх колег. Таким чином, можна вважати, що історичними передумовами становлення й утвердження музичної освіти стала діяльність у сфері музичної підготовки вчителів [13, с. 329].

Примноженням традицій в освіті, які вже склалися в XVI ст., стало викладання в православних братських школах XVI — XVII ст. мистецтва співу й нотної грамоти, хоча воно й не передбачало предметів з інструментальної підготовки. Вагомим внеском у розвиток української національної культури виявилася доба козацтва XVII ст. у вітчизняній історії особистої свободи. Використання в полковій музиці різноманітних духових, ударних та струнних музичних інструментів сприяло формуванню української музично-інструментальної традиції. У Бучачі, Чорткові й Підгайцях на Тернопільщині й інших регіонах тогочасної України функціонували професійні музичні цехи [12, с. 306].

Численні лірники, бандуристи та кобзарі, мандруючи містами й селами, на практиці демонстрували свої музичні та виконавські здібності, примножуючи досвід складання героїко-історичних дум та пісень. Традиційний кобзарський напрям неформальної професіоналізації особливо актуалізується для сліпих музикантів з їх загостреним чуттям і слухом. Кобзарі мали широкий репертуар: думи, суспільно-побутові, обрядові весільні, ліричні, жартівливі пісні, пісні-балади й популярні народні танцювальні мелодії [2].

Доба українського бароко позначилася продуктами церковно-шкільної творчості — напівдуховними і напівсвітськими псалмами та кантами, призначеними для виконання хором а capella. Тоді ж виникли й перші друковані ноти.

Потужним центром поширення принципово нового, багатоголосного співу стає Києво-Печерська лавра, сам цей спів дістав назву лаврського. Як головний жанр останнього утвердився концерт з виконанням багаточастинних хорових творів на біблійну тематику. Визвольна війна під проводом гетьмана Б. Хмельницького і створення козацько-гетьманської держави сприяли розвитку мистецької освіти й концептуальній кристалізації української музичної школи.

Києво-Печерська лавра завжди була оплотом старої традиції, яка протягом століть оберігала надбані духовні та матеріальні цінності. 1632 р., завдяки об'єднанню шкіл Київського православного братства й гімназії при Києво-Печерській лаврі, митрополит П. Могила заснував Києво-Могилянську колегію (згодом академія). Студенти Києво-Могилянської академії, зокрема, детально вивчали трактат давньогрецького філософа Платона «Держава», в якому наголошувалося на особливо важливому значенні музичної освіти для людської душі, її

духовного збагачення й протистояння шкідливим впливам світського середовища [10, с. 889–890].

Слід зазначити, що в Києво-Могилянській академії музична творчість і педагогічні методи її опанування невпинно еволюціонували, застосовувалися нові підходи під час вивчення мистецьких досягнень попередніх етапів культурної історії, поступово наближаючись до нового тлумачення її вихованцями музичного фольклору та створення сучасних (на той період) музичних жанрів.

Музична освіта в епоху українського відродження була за своєю суттю гуманістичною і демократичною, тому і не дивно, що Києво-Могилянській академії як центрові української культури були притаманні педагогічні національні традиції з професійної музичної підготовки. Високий рівень викладання музичних дисциплін у Києво-Могилянській академії наприкінці XVIII ст., як свідчить сучасний український дослідник О. Михайличенко, об'єктивувався у створенні її викладачами перших підручників та навчальних посібників для фахової підготовки музикантів [12].

Згідно з твердженням українського композитора й музикознавця П. Козицького, Києво-Могилянська академія стала головним центром професійного навчання співаків для Петербурзької придворної капели та православних храмів, високопрофесійною школою підготовки композиторів і регентів численних різноманітних хорів, шкільних викладачів музики [7].

У Києво-Могилянській академії учні вивчали музику, спів, поетику та риторичку, малювання, основи театрального мистецтва. Своєрідною апробацією їх мистецької підготовки була участь у шкільному театрі при Академії, де актори й постановники драм, інтермедій, вертепів мали продемонструвати свої знання в образотворчому мистецтві, музичній теорії і навички з акторської підготовки та музичного виконавства [2].

Підготовка професорами Києво-Могилянської академії тільки світських музикантів не передбачалася їхньою педагогічною діяльністю. Проте Києво-Могилянська академія підготувала багато видатних співаків та композиторів, серед яких світові імена Березовського — композитора, члена Болонської філармонійної академії, Артемія Веделя — композитора, диригента, скрипаля, співака, Григорія Сковороди — філософа, композитора, співака, поета, різносторонньо обдарованої людини.

Традиції професійної музичної освіти, започатковані Києво-Могилянською академією, набули подальшого розвитку в Київській духовній академії, в якій з 1819 р. здійснювали підготовку тільки півчих для церковних хорів. Традиційно функціонував клас ірмоложного співу, де студенти вивчали правила нотного та богослужбового співу й виконували екзерсиси з нотного письма. На початку XIX ст. було

відкрито також клас інструментальної музики, який проіснував до 1919 р.

Світська професійна вокальна й інструментальна музика набула значного поширення в поміщицьких маєтках, військових частинах і тогочасних містах. Всюди створювалися музичні цехи, а при магістратах — інструментальні оркестри й хорові капели. На основі народнописенних та кантових традицій XVIII — початку XIX ст. виникає жанр пісні-романсу на вірші тогочасних поетів.

Важливого значення в історії російської та української музичної культури набула створена в 1730 р. з ініціативи гетьмана Д. Апостола Глухівська співоча школа. Вона стала першим професійним навчальним закладом, у якому на державні кошти здійснювалася підготовка хорових виконавців за спеціальними методиками. У Глухівській музичній школі виховували також бандуристів для російського царського й гетьманських дворів, започатковано професійний напрям бандурного мистецтва, здійснювалося навчання багатоголосного хорового співу, музичної грамоті, а також гри на скрипці, гусях і бандурі по нотах. Співаки, музиканти, бандуристи, які виховувалися для Імператорської придворної капели успішно реалізовували здобуті знання та набуті навички на теренах Російської імперії.

У 1726 р. при Харківській колегії були створені хор і спеціальний нотний клас, у якому навчали переважно мистецтва церковного співу та партесного концерту. Високопрофесійним мистецьким навчальним закладом, де готували лише інструментальних виконавців, була музична школа при Київському магістратському оркестрі (1768-1852 рр.). Тут здійснювалася індивідуальна підготовка оркестрантів для муніципального оркестру, котрі мали майстерно грати на духових та струнно-смичкових інструментах. Вона стала безпосереднім творчим попередником відкритого 1868 р. в Києві музичного училища — філії Російського музичного товариства (РМТ).

Потужним осередком музично-естетичної освіти молоді став Харківський університет, заснований у 1805 р., Студенти, котрі навчалися на факультеті «красних мистецтв», засвідчили свій музичний хист, організували симфонічний оркестр. Студенти відкритого в 1834р. Київського університету навчалися в спеціальних класах мистецтва хорового виконавства та гри на музичних інструментах. Налагодженню музично-освітньої справи в цьому високопрофесійному навчальному закладі сприяло ректорство М. Максимовича — знавця і збирача українських народних пісень.

Музична освіта й виховання були обов'язковими в російських імператорських гімназіях та інститутах шляхетних дівчат. У земських школах на зламі XIX й XX стст. вивчалися елементарна музична грамота, сольний і хоровий спів, гра на найпоширеніших музичних інструментах. Означений культурно-освітній напрям спонсорували дворянські меценати: барон М. Корф, його дочка К. Немирович-

Данченко, К. Петровський, брати фон Шварц, А. Гоздіанов, а також священники І. Чулановський, А. Китаєв, А. Грабовський та ін.

Музично-естетична підготовка молоді поширюється на заклади великих міст — Київ, Харків, Одеса. Хоровий спів, разом з навчанням інструментальної музики, стає популярним у Чернігівській, Полтавській, Подільській, Катеринославській та інших губерніях.

Хоча наприкінці ХІХ ст. музичне виховання в навчальних закладах східної України позначилося розширенням переліку необхідних для вивчення музичних предметів, музична освіта, зазвичай, здійснювалася в українському суспільстві завдяки приватним урокам, які не могли бути гарантією формування професійної музичної майстерності.

У ХІХ ст. формування музичної освіти набуває ознак системності. Взаємодія з духовними процесами в музичному мистецтві зумовлює виникнення такого феномену, як духовна музика, виявлення якого простежується протягом усього ХІХ ст.

Духовна музика, впливаючи на людину, формує в неї філософське ставлення до життя, особливу людську свідомість з високими моральними принципами, викликає почуття гармонійного єднання з природою, бажання творити добро, виховує справжні відчуття прекрасного.

З прийняттям християнства церковний і духовний спів як необхідний атрибут Божественної служби із молитовними зверненнями до Всевишнього стає втіленням духовного очищення людини, символом її прагнення до моральної та духовної досконалості.

1860-70-ті рр. в Україні характеризуються демократичним спрямуванням розвитку в українській культурі, який відображав багатовікові прагнення українського духу до національно-культурного відродження. Прогресивні зміни в суспільному культурному житті країни зумовили збільшення здобутків культури та мистецтва, становлення системи мистецької, зокрема музичної, освіти. Таким чином, її подальший розвиток був пов'язаний з підвищенням рівня підготовки викладання музики в спеціальних навчальних закладах.

Діяльність Російської опери, відкритої в м. Київ 1867 р., потребувала належних професійних музичних кадрів. Друга половина ХІХ ст. в Україні позначилася формуванням перших професійних музичних закладів. У 1868 р. започатковано діяльність першого на теренах України спеціального навчального закладу середнього рівня — музичної школи (нині Київський вищий державний музичний коледж ім. Р. М. Глієра). У її структурі функціонували відділи: гра на фортепіано з вивченням методики викладання, гра на скрипці та віолончелі, хоровий і сольний спів, камерний ансамбль та теорія музики. Навчальний процес здійснювався за програмними вимогами середнього навчального закладу з метою підготовки професійних музичних кадрів [9, с. 71].

Музична освіта в означеній школі будувалася переважно на зразках західноєвропейської класики, її учні були недостатньо обізнаними з російською музичною культурою й майже не мали уявлення про музику українську, хоча Київське відділення РМТ постійно порушувало питання про самобутність і національність у музиці.

Музично-концертне життя тогочасних європейських та українських міст здійснювалося переважно в напрямі благодійних концертів за участю як учнів загальноосвітніх навчальних закладів, так і професійних музикантів та аматорів. У таких концертах нерідко брали участь видатні виконавці. Так, у 1847 р. відбулися концерти угорського композитора, піаніста й диригента Ф. Ліста в Київському будинку контрактів, Єлисаветграді та деяких інших містах України [4]. З 1860-х рр. концертна діяльність в Україні була дедалі організованішою.

Розвиткові професійної музичної освіти в Україні сприяло створення відділень Російського музичного товариства, крім Києва (1863 р.), також у Харкові (1871 р.) й Одесі (1884 р.), а згодом в інших містах. Активну участь у діяльності цієї культурно-просвітницької структури брали відомі педагоги й композитори В. Пухальський та В. Сокальський. Мета цього товариства — сприяння ознайомленню широких верств населення з кращими зразками музичної культури через музичне просвітництво (організацію концертів) та поширення музичної освіти (заснуванням музичних училищ, зокрема Київського (1868 р.)). Істотну роль у цьому відігравав М. Лисенко як член правління київського відділення РМТ.

Таким чином, історико-культурні передумови для системної організації з метою підготовки в Україні професіоналів з музики та мистецтва формувалися поступово, але майже одночасно у центральних, західних і східних областях України.

Отже, становлення вітчизняного інституту музичної освіти ґрунтувалося на духовно-культурній традиції Київської Русі, православної братств і пізньосередньовічних кобзарських цехів, Києво-Могилянської колегії й академії XVII — першої половини XVIII ст., класичних імператорських університетів в Україні та фахових музично-навчальних закладів першої половини XIX ст. Гуманістична спрямованість функціонування мережі музичної освіти на теренах тогочасної України зумовлювалася об'єктивними тенденціями розвитку загальноєвропейської культури й акумуляцією духовних цінностей української ментальності. Перспективами подальших досліджень є вивчення професійної музичної освіти в Україні кінця XVIII — XX ст.

Список літератури

1. Андреев Ю. В. Цена свободы и гармонии. Несколько штрихов к портрету греческой цивилизации / Ю. В. Андреев. — СПб. : Алетея, 1995. — 432 с.

2. Волков С. М. Институалізовані соціокультурні системи: регіональна специфіка та динаміка / С. М. Волков; Монографія. — К., 2010. — 234 с.
3. Грищенко Ю. В. Розвиток професійної вокальної освіти в Україні (кінець XIX — початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «теорія і методика професійної освіти» / Ю. В. Грищенко ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих . — К. : АПН України. ППОД, 2011. — 22 с.
4. Зінкевич О. Ференц Ліст в Україні / О. Зінкевич // Український музичний архів: Документи і матеріали. — К., 1995. — Вип. 1. — С.105–125.
5. Історія світової культури: навч. посіб. / Керівник авт. колективу Л.Т. Левчук. — 3-те вид., перероб. і доп. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 400 с.
6. Кияновська Л. О. Українська музична культура: навч. посібник / Л. О. Кияновська. — К. : ДМЦНЗКМ, 2002. — 178 с.
7. Козицький П. Спів і музика в Київській академії за 300 років її існування / П. Козицький; Переклад з рос. І. І. Стешенко. — К. : Муз. Україна, 1971. — 440 с.
8. Коновець С. Мистецька освіта у межах культурного простору і часу / С.Коновець // Матеріали I Міжнародної Інтернет-конференції «Нові вимири сучасного світу». Том 1. Ч. 1 — Мелітополь, 2005. — С. 46–49.
9. Кузьмин Н. Украинская школа музыкального мастерства (краткая историческая справка) / Н. Кузьмин. — К., 1968. — 90 с.
10. Любкер Ф. Реальный словарь классических древностей / Ф. Любкер [Пер. с нем.]. — М.: ДиректМедиа Паблшинг, 2007. — 12220 с.
11. Масол Л. М. Загальна мистецька освіта: теорія і практика: монографія / Л. М. Масол; Ін-т пробл. виховання АПН України. — К. : Промінь, 2006. — 432 с.
12. Михайличенко О. В. Музично-ететичне виховання дітей та молоді в Україні (друга половина XIX — початок XX ст.) / О. В. Михайличенко; Монографія. — К. : КДЛУ, 2000. — 340 с.
13. Ніколаї Г. Ю. Розвиток музично-педагогічної освіти: методологічний дискурс / Г. Ю. Ніколаї // Педагогічні науки. — Суми, 2007. — Ч. 4. — С. 326–333.
14. Падалка Г. М. Мистецька освіта: сучасні проблеми розвитку / Г. М. Падалка // Науковий часопис. — К., 2009. — Вип. 7 (12). — С. 3–9.

Надійшла до редколегії 03.09.2013 р.